2019:215

ANTIKVARISK MEDVERKAN

FILLINGE TINGSHUS

Målning av fasader och snickerier

FILLINGE 7:1
BANKEKIND SOCKEN
LINKÖPINGS KOMMUN
ÖSTERGÖTLANDS LÄN

KLARA JOHANSSON

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM

Rapportens omslag visar tingshuset efter målning; västfasaden i kvällsljus 1 oktober 2019.

Innehåll

Inledning **5**
Projektet 2019 5
Projektuppgifter 5
Medverkande 5
Byggnaden **6**
Historisk bakgrund 6
Byggnadsbeskrivning 6
Kulturhistoriskt värde 6
Juridiskt skydd 6
Sentida kända måleriarbeten 6
Skadebild **7**
Fasader 7
Snickerier 7
Plåt 7
Fönster 7
Arbete och Resultat **8**
Hembygdsdag på tingshuset 8
Fasadmåleri 8
Måleri av snickerier 8
Plåt och smide 9
Tillkomna plåtarbeten 10
Fönsterrenovering 10
Antikvariska kommentarer **10**
Tekniska uppgifter **11**
Källor **11**
Bilder **12**

Cirka 2 mil sydost om Linköping ligger Fillinge tingshus (markerat med blå cirkel).

3 km söder om Bankekind är avfarten till Fillinge. Tingshuset kan skymtas från väg 35. Karta från Lantmäteriet, MS2008/06551

Inledning

Projektet 2019

Fillinge tingshus var sedan längre tid i behov av ommålning utvändigt. En ansökan till länsstyrelsen om bidragsmedel för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse gjordes hösten 2018 och projektet beviljades bidrag från länsstyrelsen i maj 2019. I början juni 2019 påbörjades måleriarbetet och var klart mitten juli 2019.

Projektuppgifter

Fastighetsägare och beställare	Östergötlands museum
Länsstyrelsens beslut	2018-05-28, dnr 434-12936-2018
Beviljat bidrag	367 000 kr
Projektperiod	juni – juli 2019

Medverkande

Entreprenörer

Memento Mori, kulturmålare Marie Gyllensvaan
Munkagårdens kulturmåleri, Elisabeth Oskarsson med medhjälpare Outi Miolala
Utanför bidragsbeslutet: T Lindéns Plåtslageri AB

Färgproducenter

Göranssons Färg AB, Sundborn
Engwall o Claesson, Bandhagen
Wibo färg, Hisings Backa

Antikvarisk medverkan

Klara Johansson, Östergötlands museum

Antikvariska besiktningar

Startmöte 2019-05-31, arbetsmöten 2019-06-04, 2019-06-11, 2019-06-26, 2019-07-03 och slutbesiktningar 2019-07-10 och 2019-09-09

Byggnaden

Historisk bakgrund

Fillinge tingshus stod färdigt 1792 efter ritningar av byggmästare Caspar Seurling i Linköping. Det nya timrade huset i karolinsk stil fick en inredning tillverkad av flera av dåtida välkända hantverkare såsom Magnus Beurling och Per Högberg. När tingshuset var färdigt timrades en vagnsbod och en arrestlokal och runt tomten restes ett plank.

Fillinge tingshus var i drift knappt 100 år, Fillinge lämnade sitt tingshus efter att härader slagits ihop 1888 till en gemensam domsaga. Byggnaden togs därefter över av Bankekinds sparbank, för att sedan på 1950-talet hyras ut som vaktmästarbostad. 1965 förklarade det fd tingshuset för byggnadsminne och ett par år senare överläts fastigheten på Östergötlands fornminnes- och museiförening och är nu i Östergötlands museums ägor. Bankekinds hembygdsförening som disponerar tingshuset sköter om miljön och nyttjar lokalerna för sina verksamheter.

Byggnadsbeskrivning

Tingshuset är byggt i liggande timmer i en och en halv våning. Fasaderna är klädda i lock- och locklistpanel, slamfärgsmålade i rött med vita snickerier. Taket är brutet valmat och belagt med enkupigt lertegel. Fönsterna är tämligen stora och spröjsade med sex rutor i varje fönsteröppning. Vind och kattvindar har små runda fönster icke öppningsbara.

Kulturhistoriskt värde

1965 förklarade Fillinge tingshus som byggnadsminne. Tingshuset som är från 1792 är mycket välbevarad. Det gäller såväl exteriören liksom planlösningen som är lika som på ursprungsritningen från 1790 (förutom ett rum som aldrig utfördes). Inredningen och möbler är från 1700-/tidiga 1800-talet är också välbevarade och de står kvar på sin plats i tingshuset. På ett osedvanligt vis kan det interiöra, såsom podiet och spjälskranket i tingssalen, ge en speciell och särskild upplevelse av 1700-talets rättsväsende. I ett lokalt perspektiv berättar tingshuset också om hur Fillinge tidigare var en central ort med dignitet i bygden i och med att man valde att låta placera ett tingshus där.

Juridiskt skydd

Fillinge tingshus är byggnadsminne sedan 1965 och regleras av Kulturmiljölagen.

Sentida kända måleriarbeten

2002 - målades fasaderna, rödfärgen kokades på plats. Vissa menar att denna platskokade rödfärg lakades ur mycket fort
2001 – fönsterrenovering
1995 (?) – fasader målades med slamfärg från finska Uula användes. Resultatet gav märkbart färgbortfall och spjälkning. Orsakerna till detta har inte klarlagts. Även en mörkare ”utfällning” noterades
1994 - fönsterrenovering
1991 (?) – målning fönster, dörrar
1983 – utvändigt måleri
1966 – utvändigt måleri

Skadebild

Fasader

Som åtgärdsprogrammet angav så var alla de slamfärgsmålade fasaderna i stort behov av ytbehandling. Slamfärgen var urlakad och träet hade i och med det exponerats för nedbrytande faktorer såsom solljus, vind och regn. Byggnaden har rödfärgsmålats många gånger, ungefär var 10:e år de senaste 50 åren. Senast målades fasaderna 2002, då rödfärgen kokades på plats. Resultaten har varierat, efter ommålningen 1995 framträdde en mörk ton, som tolkades som att tidigare färginblandning av tjära, beck eller liknande kröp fram. Efter senaste målningen 2002 uppfattades det som att färgen lakades ut fort.

Snickerier

Tak- och fasadsnickerier

De vitmålade snickerierna på fasaden var i stort behov av ommålning, särskilt på utsatta delar där färgen flagade. Färgsläppen exponerade träet liksom det också gav ett oskönt och oskött intryck av tingshuset. Senaste målning av snickerier tycks ha varit kring 1983.

Ytterdörrar

De två ytterdörrarna, entrén och köksingången, i ockragul kulör, var slitna och hade visst färgsläpp. Likaså källarnedgångens tjärade dörr var mycket sliten och uttorkad.

Plåt

Häng- och stuprör var i varierande skick, vissa hade mycket färgsläpp och en hängränna var ommålad.

Fönster

I olika grad var fönstren i behov av renovering, med kittning, lagningar och måleri av bågar och foder. Senaste kända fönsterrenovering utfördes 2001 på vissa fönster.

Arbete och Resultat

Hembygdsdag

Projektet inleddes med rödfärgskokning på hembygdsdagen söndagen 2 juni som arrangeras av Bankekinds hembygdsförening. Målarna deltog och visade rödfärgskokning av ljusröd slamfärg. Vid ett bord kunde målarna visa upp och berätta om verktyg/penslar som behövs vid rödfärgsmålning liksom säkerhetstänk med skyddskläder och munskydd vid underarbetet. Målarna tillhandahöll RAA recept och diskussion fördes kring linolja.

Fasadmåleri

Allt arbete gjordes för hand och med stor insats i underarbetet.

- Löst sittande slamfärg och smuts borstades noga bort med syntet- och rotborstar
- På västfasaden där stora mängder av brunt pulver/smuligt träfiber fällde ut prövades olika metoder för rengöring. Bäst resultat uppnåddes med torrborstning med mjuk syntetborste och sedan våtborstning med diskborste och kallt vatten. Därefter fick fasaden torka.
- Fasaderna på källarnedgången hade viss algpåväxt. Det provades att tvättas med ammoniak, men det gav inget märkbart resultat. Istället behandlades dessa fasader med algmedel som fick verka över natten. Därefter borstning av den löst sittande slamfärgen.
- **Slamfärgen kokades enligt Raä;s recept med ljusrött pigment från Göranssons Färg i Sundborn**. Pigmentet kommer från Kopparbergs gruva, Rödfärgaren i Väst. Fasaderna ströks en gång, åtgång cirka 80 l.

Måleri av snickerier

Med snickerier menas; allt tak- och fasadbundet snickeri, ytterdörrar, dörr- och fönsteromfattningar, karmar samt blindfönster. Måleriarbetet gjordes för hand med stor insats i underarbetet.

- Skrapning för hand till fast underlag, skarpa kanter lätt nedslipade
- Tvätt med målatvätt och sedan torktid
- Linoljefärg, färdigbruten, från Engwall o Claesson
- Anstrykning enligt följande: 1) grundning m grundfärg 60% + balsamterpentin 40%. Lätt slipning när torrt 2) mellanstrykning 80 + 20%. Lätt slipning 3) slutstrykning 100%

Tak- och fasadsnickerier

- Snickerierna var vita. Vid enklare färgskrapning på inklädnad takfot framkom:

skikt	Kulör och cirka NCS
3	Bef vit, cirka 1500-N
2	Gråblå, cirka 2500-N/2002-B
1	Bruten vit, cirka 1002-Y. Osäkert om det är ett ytskikt, gulnad eller en grundfärg?
0	trä

- Istället för den befintliga ”standardvita” snickerikulören, valdes en ”varmgrå” vit med det traditionella pigmentet grön umbra som lämplig och fin snickerikulör. **Kulör: gråvit, 10% grön umbra enligt Raä´s färglikare 7A-30**

- ”Ruta” i blindfönster målades gråsvart enligt **NCS 8500-N**
- Somliga snickerier, framförallt pilastrarna, hade en hel del håligheter och sprickor. Vissa av dessa var sedan tidigare tätat med kitt eller modernare fogmassa. Där det sågs som en risk att regnvatten skulle rinna in och ansamlas i träet, tätades håligheterna där så var möjligt, med linoljekitt.

Ytterdörrar

- De båda ytterdörrarna, entrén och köksingången var ockragula. Konservatorer från Östergötlands museum genomförde en enklare färgundersökning med följande resultat:

skikt	Kulör och cirka NCS
5	befintlig kulör, gulbrun, cirka 4040-Y30R. Snarlik pigment guldockra enligt Raä´s *Kulturkulörer linoljefärg*
4	starkt grön, möjlig kromoxid, cirka 5020-G30R
3	Mellangrön
2	Ådrad gulbrun, cirka 6030-Y40R
1	Gråvit, mycket osäkert skikt, svaga rester
0	trä

- Det bedömdes lämpligt att fortsätta med gulbrun kulör (ockra). Detta då det är en traditionell kulör, vid förra ommålningen valdes den kulören av en anledning och man på så vis fortsätter med ”samma” kulör. En av de understa skikten var också gulbrun, visserligen ådrad, men en gulbrun nyans som är snarlik ockra. Att ytterligare undersöka ådringsmåleriet var inte tidsmässigt möjligt inom projektet.
- **Gulbrun kulör som valdes var 5040-Y20R**, en fin och passande kulör, dämpad men kraftfull (enligt Raä´s *Kulturkulörer linoljefärg* är kulören snarlik pigmentet obränd terra)
- Ytterligare kulörer som provmålades var: 4040 Y30R (mycket snarlik den befintliga blekta kulören), 4050-Y30R (alltför röd)

Källardörr, kökstrappa med räcke, entrétrappans räcke

- **Roslagsmahogny pigmenterad med järnoxidsvart** (60% dalbränd trätjära, 20% rå linolja, 20% balsamterpentin + pigment). 3 strykningar krävdes för fullgod täckning. Entrétrappan och räcke hade innan behandlats med algmedel som fick verka över natten.

Plåt och smide

- Underarbete: plåten behandlades med algmedel, slipades, tvättades
- Grundning: Wibo Primer och rostskyddsfärg
- Måleri: Plåt på byggnaden eftersträvades att ”målas in” i byggnaden, vilket innebar att hängrännor och stuprör, täckplåt mm målades i gråvit kulör lika snickerier; **Wibo äkta linoljefärg, fabriksbruten lika snickerifärg 7A-30**
- Takplåten på källarnedgången var moss- och algbevuxet och behandlades därför med taktvätt. Lös färg avlägsnades och därefter målartvätt. Öppna plåtytor grundades med Wibo Primer och sedan Wibo rostskyddsfärg.
- Takplåt på källarnedgången målades svart med lite rött i. Detta på rekommendation från Wibo då det ger en varm ton i det svarta istället för att gå åt blått.
- **Wibo äkta linoljefärg, fabriksbruten 10-027**

- Smidesdetaljer såsom trappans handledare ströks med **roslagsmahogny pigmenterad med järnoxidsvart**, samma som använts på källardörren. Lamphållare målades med samma **blåsvarta linoljefärg** som blindfönstren, 8500-N.

Tillkomna plåtarbeten

Målning av hängrännor och stuprör, plåtdetaljer och källartak var sedan tidigare inplanerat i projektet. Vid besiktning från byggnadsställningen visade det sig dock att tak och hängrännor var i sämre kondition än väntat. Hängrännorna på två fasader hade mycket rosthål, rännornas lutning behövde justeras liksom att del av taket inte rådde över takfot. Det innebar att regnvatten rann in under takpannor istället för ner i rännan. Fotbräda, masonit och läkt var på vissa ställen därför också rötskadat. Följaktligen innebar det brådskande åtgärder att hinna utföras medan byggnadsställningen var uppe;

- mycket dåligt trä i fotbrädor byttes
- rostangripna rännorna ersattes med förlackerade aluminiumrännor
- förlackerade fotplåtar monterades på norr- och sydgavel över vindskivor för att leda regnvattnet ner i hängrännorna

Fönsterrenovering

Museet såg det inte möjligt att genomföra fönsteråtgärder detta år, då åtgärden inte beviljades bidrag liksom att museets egeninsats blev större än budgeterat.

Antikvariska kommentarer

Annat slamfärgspigment

Vanligtvis brukar slamfärg från Falu koppargruva användas för traditionellt måleri inom byggnadsvården. Det går dock inte längre att köpa enbart pigment från Falu gruva, utan de säljer enbart färdigblandad slamfärg. Eftersom egenkokt rödfärg var en central ambition i måleriprojektet, köptes därför pigment från annan tillverkare. Målarna hade sedan tidigare goda erfarenheter av detta pigment och de kommenterade att denna rödfärg är behaglig att arbeta med.

Äkta jordpigment grön umbra

Sedan tidigare har medverkande antikvarie goda erfarenheter av jordpigmentet grön umbra. Det är ett traditionellt pigment och ger en vacker varm nyanston. Eftersom tingshuset är byggnadsminne och museet är fastighetsägare, sågs det motiverat att använda och pedagogiskt kunna visa äkta jordpigment istället för syntetiska enligt NCS. Med detta så finns också möjligheten att studera jordpigmentets hållbarhet och reaktioner över tid.

Akuta plåtarbeten

Då det från byggnadsställningen visade sig att tak och hängrännor var i mycket sämre kondition än väntat och i stort behov av åtgärder, var det snabba insatser som måste göras. Insatserna skulle hinna genomföras medan byggnadsställningen var på plats. Det innebar att visst trä ersattes med standardkvalité från bygghandeln, rostangripna rännorna ersattes med förlackerade aluminiumrännor och att förlackerade fotplåtar monterades på norr- och sydgavlar. Detta får ses som akutåtgärder då ett tak som leder bort regnvatten är av största prioritet. Det moderna plåtarbetet är även knappt synligt från marken. Nu är tingshuset bättre skyddat mot vattenläckage och vid framtida takarbeten kan denna moderna plåt bytas mot mer tidsmässigt passande och hantverksmässigt utförda plåtarbeten.

Mörk utfällning framträder under slamfärg
Sedan tidigare har en mörk utfällning noterats på fasaden. Orsaken är inte klarlagd, vissa menar att det är tjära eller beck som kryper fram från äldre färgblandningar. Det var inte ovanligt att tjära/beck/silltran o dyl blandades i egna hemgjorda recept för förmodad hållbarhet liksom det drygade ut färgen. ”Man tager vad man haver” är fortfarande gångbar metod när hus ska lagas och målas. Även ett ej tillräckligt noggrant underarbete vid tidigare målning har föreslagits som möjlig orsak till att svart ”kryper ut” från fasaden.

Också efter aktuell ommålning 2019 så sågs en mörk utfällning/skuggning, främst på sydgavel och västfasad. Målarna noterade vid underarbetet att träet är mycket vittrat på dessa fasader (200-årigt virke), vilket resulterade i mängder av fint brunt trämjöl som trängde ut och gav en mörk utfällning. Inget ”tjärliknande” substans noterades. Orsaken till denna mörkare utfällning är alltså inte klarlagd, men det är motiverat att ha i åtanke vid likande målningsprojekt. Eventuellt kan det södergavel- och västfasad målas om inom 1-2 år, för att se om färgen täcker bättre.

Tekniska uppgifter

Lokal	Fillinge tingshus
Fastighetsbeteckning	Fillinge 7:1
Kommun/Stad	Linköping
Socken	Bankekind
Län	Östergötland
Typ av uppdrag	Antikvarisk medverkan
ÖM dnr	0314/18
ÖM rapportnr	2019:215
Bidrag	Bidrag till kulturhistorisk värdefull bebyggelse, Länsstyrelsen i Östergötland. Dnr 434-12936-2018
Byggnadsantikvarie	Klara Johansson
Projekttid	juni – juli 2019

Källor

Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet. www.raa.se
Vård- och underhållsplan Fillinge tingshus. Rapport 2013:201. Östergötlands museum 2013
Informanter från Bankekinds hembygdsförening

Fotograf är Klara Johansson, Östergötlands museum, om inte annat anges.
Ev dokumentationsmaterial förvaras på museet.

Bilder

Västfasad före åtgärder i maj 2018.

Västfasad efter åtgärder i oktober 2019.

Norrgavel före åtgärder i maj 2018.

Norrgavel efter åtgärder i oktober 2019.

På hembygdsdagen 2 juni 2019 förevisade målarna hemkokt rödfärg.

På framförallt södergavel och västfasaden är träet mycket vittrat och smular. Den mörka missfärgningen framträder även på dessa fasader.

Under arbete: En märkbar kontrast mellan norrgaveln som är nymålad och den mörka västfasaden där den gamla löst sittande slamfärgen är avborstad.

Under arbete: Nykokt ljusröd slamfärg påstrykes.

Under arbete: underarbete på östfasaden. Färgsläpp och skador ses på takfoten.

Färgskikt som skrapades fram på undersida takfot: 0-trä, 1-gulvit, 2-blåvit, 3-befintlig vit

Efter åtgärder: fasad, snickerier och blindfönster är målat. Blindfönstret har getts en gråsvart kulör, 8500-N

Efter åtgärder: detaljbild som visar skillnaden mellan fönsterfodrens nymålade ”vitgrå” grön umbra och den befintliga standardvita fönsterbågen.

Under arbete: Hängrännan och tak inspekterades av plåtfirman. Fallet behövde justeras, rännan delvis ersättas och fotplåt monteras under läkt och tegel.

Före och efter åtgärder: rötskador visade att regnvatten togs sig in under läkt och fotbrädor. Som åtgärd byttes trä och fotplåt monterades.

Under arbete: Konservatorer från museet skrapar färgskikt på ytterdörren.

Under arbete: Det färgskikt som ramkom.

Under arbete: De tre ockrakulörer som provmålades. I den vänstra dörrspegeln längs ner är den kulör som valdes, 5040-Y20R.

Ytterdörren och fasad innan ommålning och sedan hur den terra-gulbruna dörren står fint mot tingshusets nymålade fasad och snickerier.

2019:215

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM